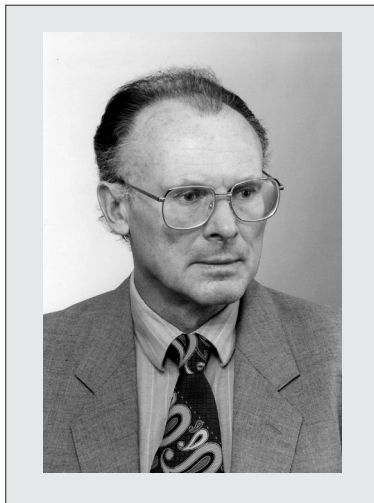

SIMAS KARALIŪNAS **(1936 01 20–2015 11 28)**

Visada labai sunku rašyti būtuojų laiku apie žmogų, kurį pažinojai kelis dešimtmečius, su kuriuo kartu teko dirbti, žinant, kad su juo jau niekada šioje žemėje nesusitiksi, nepasikalbėsi, nepasidalysi savo sumanymais ar abejonėmis ir nesulauksi iš jo vertingų, visada gerai argumentuotų patarimų. Bet tokia jau kiekvieno žmogaus dalia – ateina diena, kai, palikus visus šios žemės rūpesčius ir darbus, reikia iškeliauti į amžinybę. Tokią skaudžią žinią 2015 metų lapkričio 28 dieną išgirdo Lietuvos kalbininkai – šios žemės kelionę baigė habilituotas humanitarinių mokslų daktaras profesorius Simas Karaliūnas.

Simas Karaliūnas gimė 1936 metų sausio 20 dieną Joniškio rajone, Vainiekiuose. 1956 metais baigęs Joniškio 1-ąją vidurinę mokyklą, tais pačiais metais įstojo į Vilniaus universiteto Istorijos–filologijos fakultetą studijuoti lituanistikos. Čia, susidomėjęs lietuvių kalbos istorijos problemomis ir 1961 metais baigęs universitetą, S. Karaliūnas pasirinko nelengvą kalbos istorijos tyrėjų kelią. 1962 metais jis pradėjo dirbti Lietuvių kalbos (tada Lietuvių kalbos ir literatūros) institute, kuriame jis subrendo kaip mokslininkas ir parašė svarbiausius savo mokslinius darbus, be kurių negalės išsiversti būsimi (jeigu jų bus) lietuvių kalbos istorijos tyrėjai.

Simas Karaliūnas buvo labai plačios erudicijos kalbininkas, ne tik detaliai išstudijavęs senesniąją ir naujausiąją lingvistinę literatūrą, bet ir gerai susipažinęs su įvairių indoeuropiečių kalbų sistemomis, stažavo bei lankė kalbų kursus Anglijoje, Bulgarijoje, Islandijoje, Lenkijoje, Suomijoje, Švedijoje.

Lietuvių kalbos institute Simas Karaliūnas 1962–1974 metais dirbo jaunesniu moksliniu bendradarbiu (dabartinais terminais – mokslo darbuotoju), 1974 metais tapo sociolingvistikos grupės vadovu, o nuo 1986 metų – vyresniu moksliniu bendradarbiu (dabartinais terminais – vyriausiuoju mokslo darbuotoju).

1967 metais Karaliūnas sėkmingai apgynė daktaro (tada vadintą filologijos mokslų kandidato) disertaciją, kurios pagrindu parašė studiją „Kai kurie baltų ir slavų kalbų seniausiųjų santykių klausimai“ (LKK 10, 1968, 7–100). Šiame darbe gana smulkiai aptaręs baltų ir slavų kalbų seniausiųjų santykių tyrinėjimo istoriją bei apibūdinęs pagrindines baltų ir slavų kalbų bendrybes (ide. *ō* ir *ā* likimą, ide. diftongo *eu* raidą, ide. skiemeninių sonantų bei *s* likimą ir ide. palatalinių gomurinių priebalsių raidą), Karaliūnas sprendė gana painius baltų ir slavų santykių chronologijos klausimus. Išnagrinėjęs šias problemas, minėto darbo autorius padarė tokias iki šiol aktualias bendresnio pobūdžio išvadas:

1. III tūkstantmetyje pr. Kr. ide. kalbinės bendrystės šiaurės arealo dialektų rėmuose „baltų“ dialektai bus skyręsi nuo „slavų“ dialektų. Tuo metu „baltų“ dialektai bus palaikę glaudesnius kontaktus su „germanų“ dialektais.
2. II tūkstantmečio pr. Kr. pirmojoje pusėje (maždaug 2000–1500 m. pr. Kr.) baltų dialektai bus suartėję su slavų dialektais ir pergyvenę su jais aktyvių kontaktų resp. izoglosinės bendrystės epochą. To meto baltų ir slavų dialektus bus apjuosęs tokių izoglosų pluoštas:
 - a) išnyko laringalai;
 - b) buvo eliminuota skardžiųjų ir skardžiųjų aspiruotųjų priebalsių opozicija (*b : bh > b* ir t. t.);
 - c) skiemeniniai sonantai *R̥* virto *iR* bei *uR*;

- d) susiformavo priegaidžių opozicija („akūtas : cirkumfleksas“);
- e) atsirado kai kurie nauji sufiksai (pvz., **-ējo-* ir **-tājo-*);
- f) buvo asibiliuoti palataliniai priebalsiai *k'* ir *g'* (lie. š, ž; sl. s, z);
- g) pakito ide. *s* po *k, r, i, u* (liet. š, sl. š, *ch*).

Skiemeninių sonantų pakitimas, priegaidžių opozicijos susiformavimas ir specifinių baltų ir slavų morfemų bei leksemų atsiradimas buvo bendros baltų ir slavų inovacijos.

1. Maždaug II tūkstantmečio pr. Kr. viduryje ar vėliau baltų ir slavų dialektų konvergencinė raida liovusis ir prasidėjusi jų paralelinė raida. Nuo to laiko galėjo prasidėti baltų ir ugrų-finų kontaktų, kuriuose slavų kalbos nedalyvavo, epocha. Tokie bendri baltų ir slavų kalbų reiškiniai, kaip ide. diftongo *eu* virtimas baltų *jau*, sl. *ju*, Sosiūro-Fortunatovo dėsnis ir galbūt (vėlesniojo raidos etapo) įvardžiuotinių būdvardžių bei veiksmažodžių vienaskaitos antrojo asmens galūnės **-sēi* susiformavimas, greičiausiai buvo baltų ir slavų kalbų paralelinės raidos padariniai.
2. Baltų ir slavų kalbų seniausiuosius santykius, taigi ir tų kalbų bendrų inovacijų kilmę, galima interpretuoti baltų ir slavų izoglosinės bendrystės (Isoglossengemeinschaft) egzistavimu, t. y. egzistavimu baltų ir slavų dialektų erdvės ir laiko kontinuumo, kuris atsirado greičiausiai dėl antrinio pradžioje skirtingų dialektų suartėjimo (LKK 10, 1962, 97–98).

Taip pat čia, atrodo, būtina paminėti ir su šia studija tiesiogiai susijusius baltų ir slavų kalbų akcentologijos problemoms skirtus tris Karaliūno straipsnius bendru pavadinimu „Baltų ir slavų kalbų seniausiųjų santykių klausimu“; bet turinčius skirtingas paantraštes: „1. De Sosiūro-Fortunatovo dėsnis“ (MA Darbai 1(20), 1966, 167–177), „2. Hirto dėsnis“ (MA Darbai 3(28), 1968, 91–95) ir „3. Baltų ir slavų kalbų intonacijos ir jų kilmė“ (MA Darbai 2(33), 1970, 143–152).

Antroji Karaliūno studija „Iš lietuvių kalbos *-jo-*kamienių veiksmažodžių istorijos (*u : o* šaknies vokalizmo tipas) išspausdinta 1973 metais (LKK 14, 7–100). Joje analizuojami 92 šio tipo lietuvių kalbos veiksmažodžiai ir jų latviški atitikmenys, išryškinamos žodžių darybos bei semantikos ypatybės, pateikiama etimologinė analizė, taip pat stengiamasi nustatyti jų paplitimo geografiją ir pirmines formas, iš kurių šie veiksmažodžiai atsirado.

Baltų kalbų veiksmažodžio problemos gvildenamos ir 1986 metais apgintoje, o 1987 metais atskira knyga išleistoje habilituoto daktaro (tada filologijos mokslų daktaro) disertacijoje – „Baltų kalbų struktūrų bendrybės ir jų kilmė“. Nors šios knygos pavadinimas, jau velionio Algirdo Sabaliausko žodžiais tariant, „dėl ano meto biurokratinių taisyklių (disertacijų pavadinimai turėjo reikšti plačią, apibendrinamojo pobūdžio temą) (...) ne visai tiksliai atitinka jos turinį“¹,

¹ Algirdas Sabaliauskas, *Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorija: 1980–2010 m.*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2012, 172.

bet tai nė kiek nesumenkina šios talentingai parašytos knygos reikšmės lietuvių kalbotyrai. Joje, be „Pratarmės“ ir dviejų nedidelių įvadinių skyrelių „Iš bendrosios ir lingvistinės semantikos“ ir „Iš fonetinių-fonologinių pakitimų teorijos“; yra dvi pagrindinės dalys – „Baltų kalbų veiksmažodžių leksinė semantika ir morfologija (*jo* kamienas)“ ir „Ide. diftongo **ei* bei ilgojo balsio **ō* likimas ir apofonijos *ie : ei* bei *uo : au* susiformavimas rytinių baltų kalbose“.

Pasitelkęs gausią ankstesniuose šios srities darbuose nepanaudotą medžiagą bei taikydamas istorinį lyginamąjį ir vidinės rekonstrukcijos metodus, Karaliūnas siekė ne tik nustatyti būdingiausius baltų kalbų struktūrinius elementus, bet ir ištirti jų kilmę ir raidą, paaiškinti šios raidos dėsningumus, parodyti baltų bei kitų ide. kalbų santykių pobūdį. Bet, norint detalai ištirti šias sudėtingas problemas, autoriui, be minėtų metodų, teko panaudoti ir kitus tyrimo būdus. Todėl knygos „Pratarmėje“ rašoma: „Monografijoje ne tiek stengiamasi kurti kokią nors originalią prabaltiškos veiksmažodžio sistemos hipotezę, kiek pajudinti lietuvių kalbos veiksmažodžio dirvonus, veiksmažodines leksemas, kur galima, įtraukti į baltų resp. indoeuropiečių istorinės-lyginamosios kalbotyros apyvar-tą ir rekonstruoti jų paradigminius santykius. Tai ir lėmė, kad šioje knygoje, be kitų metodų, buvo pasirinkta etimologinė ir semantinė analizė“ (p. 5).

Antroji šios knygos dalis skirta pačiai ryškiausiai rytų baltų kalbų struktūrinei

ypatybei ir vienai sunkiausių baltistikos problemų – lietuvių ir latvių kalbų dvibalsių *ie* ir *uo* kilmei bei su ja glaudžiai susijusios šaknies balsių kaitos *ie* : *ei* ir *uo* : *au* susiformavimui. Taigi knygoje gvildenamos gana sudėtingos problemos, kurios labai svarbios ir aktualios ne tik baltistikai, bet ir indoeuropeistikai. Stengdamasis spręsti minėtas gana sudėtingas problemas ir pateikti patikimus jų paaiškinimus, Karaliūnas privalėjo labai kruopščiai ir kritiškai išanalizuoti kelis šimtus lietuvių, latvių ir prūsų kalbų *io* kamieno veiksmažodžių, turinčių šaknies vokalizmą *ei*, *eu*, *ai*, *au*, *oi*, *ou*, jų formos ir reikšmės ypatybes.

Apibendrinamas savo tyrimo rezultatus, monografijos išvadoje Karaliūnas konstatuoja, kad baltų kalbų *io* kamieno veiksmažodžių etimologiniai atitikmenys kitose ide. kalbose daugeliu atvejų yra *e/o* kamieno ir kad dalis baltų kalbų *io* kamieno veiksmažodžių su šaknies vokalizmu *ei* ir *eu* seniau buvo kaitomi ir su atematine fleksija, o dalis šio kamieno veiksmažodžių su šaknies vokalizmu *ai* ir *au* (po kietojo šaknies pradžios priebalsio) prabaltų dialektuose taip pat galėjo priklausyti *e/o* kamienui. Be to, prabaltų dialektuose ta pati veiksmažodžio šaknis daugeliu atvejų galėjo būti kaitoma tiek atematiškai, tiek ir tematiškai. Rytinių baltų dialektuose ide. diftongas *ei* monoftongizavosi greičiausiai būdamas nekiričiuotoje pozicijoje. Lietuvių ir latvių kalbų dvibalsis *uo* žodžių šaknyje gali būti kilęs tiek iš ide. *ō*, tiek iš *ōu* ir rečiau iš ide. *ōi*. Daugiausia etimologinių

leksikos korespondencijų veiksmažodžių *io* kamieno sistemoje baltų kalbos turi su germanų kalbomis (žr. p. 215–219).

Trečias stambus Simo Karaliūno darbas – knyga „Kalba ir visuomenė: Psichologiniai ir komunikaciniai kalbos vartojimo bruožai“ (Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 1997). Iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti keista, kodėl, visą laiką rašęs darbus iš kalbos istorijos, Karaliūnas ėmėsi minėtos temos. Bet prisiminus, kad nuo 1974 metų jis kelerius metus vadovavo tuomečio Lietuvių kalbos ir literatūros instituto Sociolingvistikos grupei, tampa aišku, jog vadovas privalėjo domėtis ir skelbti darbus iš šios lingvistikos srities, juo labiau žinant, kad kalbos ir visuomenės santykio problemomis jis pradėjo domėtis gerokai anksčiau.

Knygos pratarmėje nurodoma, kad nors atskiri monografijos skyriai rašyti tarp 1975 ir 1990 metų, bet, leidžiant knygą, jie „buvo perdirbti, suvienodinti laikantis bendros koncepcijos ir atsižvelgiant į naujausias teorinės kalbotyros, psichologijos, sociologijos, informacijos teorijos bei komunikacijos teorijos idėjas“ (p. 8). Savaiame suprantama, kad, nagrinėjant minėtus dalykus, apie kuriuos prirašyta begalės darbų, autoriui reikėjo su jais ne tik susipažinti, bet ir kritiškai juos įvertinti. Todėl ir knygos pabaigoje esančiame literatūros sąrašė nurodyta gerokai per penkis šimtus įvairiomis kalbomis šiais klausimais paskelbtų darbų.

Knygą sudaro keturios dalys: „Kalba, komunikacija, visuomenė“, „Kalbos funkcijų teorija“, „Mentalinė–kognity-

vinė kalbos funkcija (Kalba ir mąstymas)“ ir „Kalbų kontaktai ir bilingvizmas“: Pirmojoje šios knygos dalyje aiškinama kalbos sąvoka, aptariamos daugiau ar mažiau su komunikacija, interakcija ir socialine struktūra susijusios pagrindinės kalbos kategorijos. Kadangi šių problemų nagrinėjimas šiandien yra įmanomas tik gerai susipažinus su žymaus šveicarų kalbininko Ferdinando de Saussure'o idėjomis, todėl šio kalbininko teorijai pirmojoje dalyje skiriama daugiausia vietos. Antrojoje monografijos dalyje apibūdinamos kalbos funkcijos, kurias kalba atlieka žmogaus bei visuomenės gyvenime, ir kaip jų visuma atskleidžia kalbos socialinę esmę. Trečiojoje dalyje bandoma aiškintis turbūt kol kas, pasak autoriaus, „bene sunkiausią psicholingvistikos ir kognitologijos klausimą – kalbos vaidmenį mąstymo, mokslinės bei meninės kūrybos ir apskritai pažinimo procesuose, taip pat su mąstymu glaudžiai susijusios vidinės kalbos struktūrą, funkcijas bei jos santykį su išorine, garsine kalba“ (p. 9). Paskutinė – ketvirtoji – dalis skirta bilingvizmo problemoms. Joje lingvistiniu, psichologiniu bei sociologiniu aspektais nagrinėjamas dviejų (arba kelių) kalbų vartojimas ir kokį poveikį toks jų vartojimas turi pačiam žmogui, jo kalbai, visuomenei bei kultūrai apskritai.

Iš čia trumpai paminėtų knygoje nagrinėjamų problemų aiškiai matyti, kad ši Simo Karaliūno monografija lietuvių kalbotyros istorijoje užima išskirtinę vietą. Ir ne vien todėl, kad joje apie daugelį

klausimų lietuvių kalba rašoma pirmą kartą, bet ir todėl, kad iš jos kiekvienas besidomintis skaitytojas gali susidaryti gana išsamų vaizdą, kokie teoriniai bei praktiniai klausimai kalbininkams neduoda ramybės ir kaip tie labai sudėtingi klausimai bandomi spręsti. Šios Karaliūno knygos reikšmę iš dalies paliudija ir tas faktas, kad 2008 metais pasirodė antrasis pataisytas jos leidimas, pavadintas „Kalbos vartojimas ir socialinis kontekstas“, kuriame, autoriaus žodžiais, „taisytas stilius, patikslinti terminai“ (p. 8).

Chronologiškai prisimenant velionio Simo Karaliūno parašytas ir išleistas knygas, dabar reikėtų sustoti prie dviejų didelės apimties ir daug ką naujai aiškinančių monografijų – „Baltų praeitis istoriniuose šaltiniuose“ (Vilnius, 2004–2005, 2 tomai) ir „Baltų etnonimai“ (Vilnius, 2015), kurias, kaip ir ką tik aptartąją, išleido Lietuvių kalbos instituto leidykla. Abi šios monografijos vienaip ar kitaip yra susijusios su dar viena Karaliūno ypač pamėgta tyrinėjimų sritimi – bendrinių ir tikrinių baltų kalbų žodžių kilmės aiškinimais.

Iš karto reikia pasakyti, kad Karaliūno baltų kalbų žodžių kilmės aiškinimai pasižymi originalia, kartais netgi netikėta jų interpretacija. Pavyzdžiui, lie. *ráizyti (-o)* „pjaustyti, karpyti į dalis“; jo manymu, nėra lie. *rėžti (-ia)* giminaitis, o sietinas su baltų šaknimi **riž-/-riež-* „pjauti“; kuri esanti paralelė tos pačios reikšmės šakniai *rėž-* (lie. *rėžti*) (Blt 18(1), 1982, 61–62). Kitame straipsnyje jis naujai mėgino aiškinti lie. *rašyti*

kilmę, siedamas jį su liet. *rėžti* (Балто-славянские исследования 1987(1989), 43–46); lie. *ožinis* „pietryčių vėjas“; la. *azaidis* „valgymas (pietūs, vakarienė)“ jis bandė susieti su skr. *áhar-/áhan-* „diena, dienos šviesa“. Karaliūno manymu, tai galėtų būti sena baltų ir indoiranėnų izoglosa, kurios prabaltiška leksema bus buvusi **āz(en/ŋ)*- (IF 97, 1992, 182–196). O dėl lie. *šaukštas*, Karaliūno susieto su lie. *škė* (Blt 30(1), 1995, 29–39) diskusijos, rodos, tebevyksta iki šiol.

Nors įvairiuose leidiniuose kai kurių lietuvių vietovardžių kilmės aiškinimų Karaliūnas jau buvo paskelbęs, bet su anksčiau paminėtomis monografijomis, konkrečiai kalbant su „Baltų etnonimais“, tiesiogiai susijusį pirmąjį straipsnį jis paskelbė 1977 metais. Šio etnonimo kilmė (Blt 13(2), 372–373) aiškinama taip: „Remiantis tipologinėmis paralelėmis darytina prielaida, kad apeliatyvų **prūsa-* (o kamieno), **prūšja-* (io kamieno), ypač kuopinės reikšmės, **prūsā* etnoniminė funkcija formavosi pagal semantinę transformaciją „didėti, pilnėti, kilti, augti“ → „žmonių būrys (minia, socialinė grupė ar sluoksnis, gentis, tauta ir pan.)“. Nors šis aiškinimas iš onomastikos tyrėjų ir susilaukė šiokios tokios kritikos (žr.: A. Vanagas, LKK 20, 16), Karaliūnas ir toliau intensyviai tyrinėjo baltų etnonimų kilmę ir 2004 metais paskelbė etnonimo *prūsas* etimologijos variantą: liet. *prūsti* „gerai augti, stiprėti“, **prusa-* adj. „gerai nuaugęs, stiprus“, s. vok. aukšt. *prūz, prūz* „žirgas, eržilas“, **prūsai* „vyrų, tauta“ (HS(KZ) 1(117),

2004, 138–157). Tačiau iš visų šios srities Karaliūno darbų atskiro dėmesio nusipelno dvi studijos – „Lietuvos vardo kilmė“ (LKK 35, 1995, 55–91) ir „Etnonimo *gūdas* kilmė. Iš baltų-germanų ir baltų-slavų praeities kontaktų“ (*Darbai ir dienos* 10(19), 1999, 7–54).

Pirmojoje studijoje, peržvelgęs anksčiau *Lietuvos* vardo kilmės aiškinimus ir atmetęs beveik visuotinai pripažintą K. Kuzavinio siejimą su nedidelio upelio *Lietauka* pavadinimu, t. y. atsisakęs hidroniminės *Lietuvos* vardo kilmės aiškinimo, Karaliūnas pirmiausia atkreipė dėmesį į ukrainiečių liaudies dainose randamą *Лутва́*, kuriuo paprastai įvardijamas būrys jaunų vyrų, puolančių ir grobiančių merginas, bei į rusų tarmių *лутва́* reikšme „tauta, tautybė“. Taigi čia Karaliūnas *Lietuvos* vardą sieja ne su šaknimi **lei-* „lietis, tekėti, plūsti“, bet su ide. **leit-* „eiti, vykti kartu, lydėti“.

Antroji studija skirta iki šiol daugybę aiškinimų turinčiam etnonimui *gūdas*. Karaliūno nuomone, šis etnonimas nieko bendra neturi nei su gotų etnonimu, nei su gotlandiečiais. Jis tikriausiai yra būdvardžio *guda-* „aiškus, ryškus, šviesus; skaidrus, permatomas; smulkus, mažas; prastas, netikras“ substantyvizacija. Taip pat būtina paminėti, kad čia, nagrinėdamas baltų ir germanų kontaktus, Karaliūnas nelinkęs laikyti germanizmais kai kurių tyrinėtojų šiam baltų leksikos sluoksniui priskirtų žodžių. Lietuvių *alūs, midūs, pėkus, kviečiai, gātė, kliėpas*, prūsų *lapinis* „šaukštas“, jo manymu, nėra skoliniai, bet savi, baltiški,

žodžiai. Ši studija tapo vėliau parašytos dvitomės monografijos „Baltų praeitis istoriniuose šaltiniuose“ pirmo tomo trečiosios dalies pagrindu.

Šis Karaliūno darbas vėlgi tapo išskirtiniu – tokio veikalo lietuvių kalba neturėjome. Be jo negalės išsiversti ne tik baltų kalbų tyrinėtojai, bet ir istorikai, archeologai bei mitologai, t. y. visi, kurie domėsis baltų tautų praeities klausimais. Negalės todėl, kad jame, greta gausios faktinės medžiagos, pateikiama detali ankstesnių tyrinėjimų apžvalga, o įvairių, kartais gana retų, šaltinių citatos greta lietuviško vertimo pateikiamos originalo kalba. Monografiją sudaro šešios dalys (po tris dalis kiekvieną tomą): 1) Herodoto Skitija, 2) Plinijaus Vyresniojo Šiaurės Europa, 3) Iš baltų ir germanų praeities kontaktų, 4) Tacito Aestiorum gentes, 5) Ptolemajo Europos Sarmatija, 6) Venetai ir „Venetiškoji Lietuvos pradžia“.

Pirmojoje šio darbo dalyje Karaliūnas, išnagrinėjęs Herodoto *Istorijoje* į šiaurės rytus nuo skitų gyvenusių genčių lokalizaciją bei jų etnonimų etimologijas, linkęs manyti, kad, labai galimas daktas, gelonai ir neurai buvo antikos šaltiniuose paminėtos rytų baltų gentys, gyvenusios abipus Dnepro pietrytiniame baltiškiosios hidronimijos pakraštyje, iranėnų genčių (skitų ir kt.) kaimynystėje“ (I 78). Dėl neurų etninės priklausomybės daugmaž sutariama, o dėl gelonų, atrodo, mažiau, – juos dažniau linkstama laikyti ugrais–finais, juoba kad gelonai esą gyvenę budynų teritorijoje. Todėl čia Simo Karaliūno keliami hipotezė, „kad,

pirma, gelonų etnonimas yra baltiškos kilmės ir pati gentis ar kiltis buvo baltų; antra, gyvatės totemo gentis, nuo kurios bėgo neurai, buvo gelonai; trečia, pas budynus apsigyveno ne neurai, bet gelonai; ketvirta, žinia apie Gelono miesto įkūrimą buvo suplakta su įvykiu – neurų bėgimu iš savo tėvynės“ ir gelonų vardo siejimas su lie. *geluonis* la. *dzeluonis* (I 51) dar, atrodo, laukia papildomų tyrinėjimų. Taip pat šiokių tokių abejonių kelia ir budynų vardo siejimas su liet. *budūkas* „kankorėžis“ (I 43–47).

Ne mažiau įdomi ir antroji knygos dalis, kurioje, pasitelkęs į pagalbą istorinius duomenis apie aisčių prekybą ir mainus su romėnais ir graikais, Karaliūnas nagrinėja Gajaus Plinijaus Vyresniojo „Gamtos istorijoje“ įvairuojančiais vardais minimos Baltijos salos bei pirmąkart Pitėjo, kuriuo rėmėsi Plinijus, paminėtos įlankos *Metuonis* kilmę ir lokalizaciją.

Ketvirtoji (apie trečiąją jau buvo užsiminta) – pati didžiausioji – šio veikalo dalis (II 11–187) skiriama Tacito *Aestiorum gentes* problemai. Čia Karaliūnas pirmiausia pateikia kritiškas aisčių etninio tapatumo ir jų vardo hipotezės apžvalgas, o aptaręs aisčių „Dievų motinos“ bei gintaro pavadinimus, ypač detalai nagrinėja įvairius frankų, anglosaksų bei senovės skandinavų istorinius šaltinius, kuriuose minimi aisčiai.

Penktąją šio kapitalinio darbo dalį autorius paskyrė Klaudijaus Ptolemajo „Geografijoje“ minimų Europinės Sarmatijos hidronimų ir etnonimų analizei

ir iki šiol daug problemų keliančiai jų lokalizacijai. Nagrinėdamas „Geografijoje“ minimų genčių ir kilčių *sulōnes, stavanoi, igylliōnes, veltai, os(s)iai, karvōnes (Κάρβωνες), kareōtai, saloi* etninę priklausomybę ir jų vardų kilmę, Karaliūnas jas laiko baltais ir vardų kilmę aiškina baltiškąja medžiaga. Žinoma, dauguma šių aiškinimų yra hipotetiniai. Labai jau abejotina, kad Ptolemajo *igylliōnes*, kuriuos, autoriaus žodžiais, „galima būtų laikyti senovės lietuviais ir lokalizuoti kur nors stavanų kaimynystėje (II 248), turėtų ką nors bendra su lie. *Igliáuka* (< **Igliava*). Bet tai nereiškia, kad taip negalėtų būti. Mokslo istorijoje tikrai žinoma gana daug atvejų, kai pačios fantastiškiausios hipotezės laikui bėgant pasitvirtindavo. Galimas daktas, kad po papildomų tyrimų pasitvirtins dauguma šiame darbe iškeltų hipotezių.

Paskutinė – šeštoji – šio įdomaus veikalo dalis skirta istoriniuose šaltiniuose minimiems venetams. Išanalizavęs senąją Europos hidronimiją, Karaliūnas padarė labai svarbią išvadą: „galime konstatuoti, kad teritorijos tarp Baltijos jūros ir Dunojaus hidronimai, – archajiškiausias vardyno sluoksnius – turintys atitikmenų Balkanuose, Adrijos jūros šiaurės regione ir kitur Europoje, priklauso senajam Europos hidronimijos elementui, taigi nėra kurios nors genties ar genčių grupės (pvz., ilyrų ar venetų) palikimas. Nėra duomenų, kurie leistų manyti, kad pietinės indoeuropiečių gentys ilyrai ar venetai būtų migravę į šiaurę ir apsigyvenę tarp Dunojaus ir Baltijos jūros.

Iš tikrųjų būta dvejų venetų – vienu gyventa Italijoje prie Adrijos jūros, kitų glaustasi Baltijos pajūryje Vyslos regione. Kadangi iš pietų niekas tikriausiai neatsikėlė, reikėtų manyti, kad antikos rašytojų prie Baltijos paminėti venetai buvo autochtonai“ (II 370). O išnagrinėjęs rašytiniuose šaltiniuose užfiksuotus venetų etnonimo variantus Karaliūnas daro prielaidą, kad „Baltijos venetai Vyslos baseine greičiausiai buvo niekas kitas kaip reliktinė baltų tipo gentis“ (II 442).

Už šį veikalą Simui Karaliūnui 2006 metais buvo paskirta Lietuvos mokslo premija. Jau buvo minėta, kad 2015 metais Lietuvių kalbos instituto leidykla išleido paskutinį didelį Karaliūno darbą – „Baltų etnonimai“. Ši monografija atsirado perdirbus 2008 metais baigtą mašinraščio variantą „Lietuvių etnogenezė ir mitologijos studijos“. Ši knyga – tai ilgas metus nepaprastai kruopščiai nagrinėtų baltų etnonimų apibendrinimas. Joje galindų, sūduvių, jotvingių, dainavių, prūsų, lietuvių, latvių ir latgalių, sėlių, žiemgalių ir kuršių vardų kilmė bei semantika analizuojama plačiame istoriniame kontekste, kartu pristatant kiekvieno etnonimo istoriografiją bei visų ankstesnių etimologijų kritišką apžvalgą. Nagrinėdamas baltų etnonimų kilmę ir taikydamas jų tyrimui istorinį lyginamąjį, vidinės rekonstrukcijos bei kalbų tipologijos metodus, Karaliūnas šioje monografijoje atmeta iki šiol dominavusį vandenvardinės etnonimų kilmės modelį, nes, anot jo, „turimais duomenimis, nėra nė vieno baltų etnonimo, kuris

būtų hidroniminės kilmės“ (p. 490). Laikydamasis tokios nuostatos ir etnonimo kilmę susiedamas ne su gyvenamąja aplinka, o su socialine organizacija, šioje monografijoje Karaliūnas pateikia naujas gana drąsias baltų etnonimų etimologijas. Tokią savitą baltų etnonimų etimologizavimo metodiką jis paremia žinomo prancūzų sociologo Pierre'o Bourdieu (1930 08 01–2002 01 23) socialine teorija, paaiškinančia funkcinius ir struktūrinius etnonimų santykius (p. 507–508). Žinoma, kaip ir ankstesnė, taip ir ši – paskutinė – Karaliūno knyga, galimas daiktas, susilauks ir entuziastingesnių, ir kritiškesnių vertinimų. Ir tai suprantama, nes joje beveik visų baltų etnonimų kilmė aiškinama naujai, ir ne visi skaitytojai ir tyrėjai šiuos aiškinimus iš karto priims. Todėl, reikia tikėtis, kad ji bus geras stimulus naujiems šios srities tyrimams, kurie pastaruoju metu lyg ir „pritilę“: Atskirai reikia paminėti šios monografijos gale pateiktą panaudotos literatūros ir šaltinių sąrašą, kuriame yra per pusšesto šimto pozicijų (p. 579–616).

Minėtina ne tik mokslinė, bet ir sėkminga Simo Karaliūno pedagoginė veikla. 1995–1997 metais jis – Vilniaus universiteto Baltų filologijos katedros

dėstytojas. 1997–2003 metais vadovavo Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvių kalbos katedrai. Čia Karaliūnui 1998 metais buvo suteiktas profesoriaus vardas. 2003–2006 metais šios katedros profesorius, vėliau – vyriausiasis mokslo darbuotojas. Ta pačia proga norisi pabrėžti, kad ir dirbdamas Lietuvos aukštosiose mokyklose Karaliūnas liko ištikimas savo pirmajai darbotvetei – Lietuvių kalbos institute jis dirbo ir toliau.

Iš šių pastabų apie svarbiausius Simo Karaliūno darbus aiškiai matyti, kad Lietuvos filologai atsisveikino su talentingu ir kūrybingu mokslininku bei pedagogu. Jo parašytos monografijos dar ilgai bus parankinėmis knygomis ne tik kalbos istorija bei jos funkcionavimu besidomintiems kalbininkams, bet ir gilios baltų senovės problemas gvildenantiems istorikams, archeologams bei mitologams. Jose būsimieji tyrėjai ras daug vienoje vietoje sukauptos vertingos medžiagos, iš jų galės pasimokyti tyrimo metodikos ir kaip svarbu mokslininkui mylėti savo gimtąjį kraštą, jo kalbą ir kultūrą. Tebūnie lengva jam jo taip mylėta gimtoji Lietuvos žemė!

Juozas KARACIEJUS